

Մ Ա Ս Ի Ս

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱՂԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

35-րդ ՏԱՐԻ

1886 ԱՊՐԻԼ 26

ԹԻԻ 3819

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՇԱԲԱԹ 26 ԱՊՐԻԼ

ԱՂԳԱՅԻՆ ԱՂԱՔԱՆ

ՀԻՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՅ
ԱՄԵՆԱՄԵՐ ՏԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

« Ներդրութիւնս աւելացաւ, սրտիս
խրատողս չ'մնաց » .

ԱՂԵՂ-ՆԵՐԵՒԷ

Ծնողները փորձով գիտեն, որ երեխան խրատ չի հասկանում և եթէ չի հասկանում մեղադրելու էլ չէ, որովհետեւ վերացական է եւ երեխայի մտաւոր ոյժերից բարձր է նորան հասկանալը :

Վերացականութիւնը զարգացումն է պահանջում, որ դեռ երեխան չունի վերացականութիւնը բնութեան իրերի եւ մարդկանց առ միմեանս ունեցած եւ ունենալիք յարաբերութեանց մասին ծանօթութիւն, փորձառութիւն է պահանջում, որին հասնելու համար երկար ժամանակի պէտք ունի երեխան :

Երեխային կենդանի օրինակները հասկանալի են, քան եթէ իրանից դուրս կատարուած օրինակների հետեւութիւններն եւ հետեւութիւնների վերայ կազմած լըրբաւորները :

Սկզբնական կրթութեան գործում այդպէս եւ վերացական ուսումնն ո'չ թէ անըմբռնելի է երեխային, այլ եւ նորա ըմբռնողութեան կալիանդող է եւ մթնացընող : Վերացականութիւնը՝ ամեն ազգի մէջ

երկար դարեր աղօտացրեց լոյսը եւ սպանեց հանճարը, զրկելով նորան բնական սընընդից :

Ծաղիկ հասակում՝ բնութեան իրական, գեղեցիկ, պարզ եւ հասկանալի իրերի եւ գործերի առաջ, մութ, մռայլ եւ անհասկանալի վերացականութիւնը թունաւորեց, տանջեց եւ կսկծացրեց մատաղ ուղեղներին : Թերեւս սարգերը այնքան ցաւ չեն պատճառած իրանց զոհերին, որչափ մատաղ սերունդին վերացականութիւնն իւր քերականներով (*) եւ բերականութիւններով, մի մեթոտ՝ որ անկենդան տառն ու ձեւին զոհ էր բերում կենդանի մարդը, իւր բեղմնաւոր ուղեղով եւ զգայուն սրտով :

Վերացական ուսման առաջ խաւարում էր մտքի հարցասիրութիւնը, սառցում՝ գիտութեան սէրը, անզգայանում՝ զգայուն սիրտը, զաղարում ինքնագործունէութիւնը, մալիւում, նիհարում էին այտերը, բըթանում թարմ եւ սուր ըմբռնողութիւնը, մթաքնում, հանգչում էին աչքերի բոցն ու փայլը, եւ երեխան մտքի եւ սրտի տառապանքը քիչ թեթեւացնելու համար հարկադրուած էր գործ դնել հոգւոյ վերջին մնացորդ յիշողութիւնը :

Նա այնուհետեւ ամեն տրուած դաս գիտենալու համար, դիմում էր յիշողութեան, սկսում էր անգիտ անել, որպէս զի գէթ սորանով ազատ լինի դահճական դատաստանից :

Վերացական ուղղութիւնն եռանդաւոր անդամ ժամանակ վատնեց եւ այն ապարդիւն : Նա մեր բեռը ո'չ թէ թեթեւացրեց,

(*) Գերականների մասին մի ուրիշ անգամ :

այլ եւ մեր բեռին բեռ աւելացրեց հազար ու մի անհասկանալի կանոններով, որով եւ մեր յիշողութիւնը սաստկապէս տըկարացաւ :

« Քանի՞ փորձանքն ասեմ, կամ թէ քանի՞ դարն ասեմ, թէ կամիս քաշն իմանալ Արարատեան սարն ասեմ » .

Երանի՛ նորան, որ ծաղիկ հասակում իւր սուր յիշողութիւնը՝ աստուածային այդ մեծ պարգեւը գոնէ մասամբ արդիւնաւոր կերպով է գործ դրել :

Երբ մի անգամ յետ դառնալով նայում ենք անցեալին, ի՛նչ մոայլ մտածութիւնների չենք տիրանում :

Վերցնենք հէնց 15 տարի առաջ մեր լեզուի դաստառութիւնը : Միթէ իրա՞ն մայրենի լեզու ուսանելու համար առաջին օրից մեզ անհրաժեշտ էր հարցնել, թէ « Զի՞նչ է Քերականութիւն » :

Ինչո՞ւ համար հարկադրում էին պատասխանելու, թէ « Քերականութիւնն է արուեստ ուղիղ խօսելոյ եւ անախալ շարադրելոյ », որից ոչինչ չէինք հասկանում եւ աննպատակ էր :

Ի՞նչ խորհուրդ ունէր, կամ ի՞նչ կարող էինք հասկանալ մեր 12-15 տարեկան հասակում, թէ « Գիրն է գիծ ինչ նշանակիչ տառի, իսկ տառն՝ հնչումն ինչ յօդելի եւ հեգելի » — թէ « Անուեն է մասն բանի, որով իրն յորջորջի » — թէ « Մակբայք են բազմապատիկ յոյժ . որակական, դասական, դատական, յարական, անպարտական, գերերդմնական », վերջապէս բազում ու բազմապատիկ ժամանակ սղանող անհասկանալի այդ կանոններից եւ ճիւղական անուաններից ի՞նչ շտհ :

Լեզուի եւ ուղղագրութեան դիտանակ, ո՛րքան սրտի եւ ուղեղի խռովութեան ենք տիրացել այն պատանեկան երջանիկ եւ ապերջանիկ օրերում :

Աւանդում էին Չամչեան եւ Սալանթեան քերականութիւնները ծայրէ ի ծայր, թէ՛ հարկաւորը, թէ՛ անհարկաւորը, թէ՛ գործադրելին, թէ՛ անգործադրելին (կեանքում), թէ՛ էականը եւ թէ՛ անէականը, մի խօսքով սկզբից մինչեւ ի վերջ՝ ինչ կարգով

որ գրուած էր, եւ այն գրաբար անհասկանալի լեզուով :

Բաւական չէր գրաբարը, անհասկանալի եւ վերացականը, ստիպուած էինք գլխաւոր կանոնների հետ (որ չէինք ըմբռնած եւ իւրացրած) զուգընթաց տասնաւոր բացառութիւնները անցնելու, որոնք մէկը միւսից յետոյ հանդէս էին գալիս նոր նոր հիդրայի գլուխներով . « Գիտելի է նախ » . . . « Երբեմն եւս » . . . « Այլ գիտելի է » . (այս էլ բացառութեան բացառութիւն է), դեռ այդ բաւական չէ, այլ կայ նաեւ « Եւ ներհակ այս » . . . « Եւ դարձեալ երբեմն » . . . « Գիտելի է նաեւ » . . . « Եւ եւս գիտելի է » . . . « Այլ աստ գիտելի է » . . . սակայն ուրեք ուրեք « Սոյնպէս, դոյնպէս » եւ եւ մնում էր ասել՝ որ ամեն բան, ինչպէս որ ցանկանաս, կարելի է :

Այս բոլոր տարածայնութեան, այս սարսափելի ժխտում ո՛րքան երկաթէ-կռան քանոններ, ո՛րքան ծեծ, ո՛րքան հառաչանք եւ ո՛րքան անէծք : Կարծես, որ եթէ մի բացառութիւն պակաս աւանդուի, շղթայակապ Արտաւազդը դուրս պիտի գայ խաւարտչին բանտից եւ աշխարհչ պիտի կործանի : Թշուառ աշակերտին մնում էր կամ զզուել ուսումից, թողնել դպրոցը՝ փախչել, կամ անիծուած գիրքը բռնած ձեռքում « անգիր անել, անգիր անել » եւ այդպիսով սղանել մտքի ազատ թռիչքը, դեռ չաճած՝ խեղդել դատողութիւնը :

Մայրենի քաղցր լեզուի անդաստանը դարձել էր մի տանջարան եւ դէպի նորան տանող ուղիները փշալից եւ մրկած ուրի : Այդ դառնութիւնները ճաշակելուց յետոյ՝ աւելի բան չէր մնում, քան բանաստեղծի հետ խորտակուած սրտով ասել .

Անկատար խօսքերիցդ ինձանում մէկ յոյս չ'մնաց,
հեղութիւնս աւելացաւ, սրտիս խրախոյս չ'մնաց,
Չորացաւ կենաց ծառս, ամենեւին բոյս չ'մնաց,
Դի՛փ կեանքս զուր անցուցի, խղճալւոյս ոչինչ չ'մնաց :

Հայոց շատ դպրոցներում 15-20 տարի առաջ սյնպէս էին համոզուած, որ բերականութիւն ասած բանը պիտի լինի գրաբար, որ նրան պէտք է հասկանալ ա՛յնպէս, ինչպէս գրած է յօրինողը եւ աւանդած մի ծայրից մինչեւ միւս ծայրը իւր ան-

թիւ խոտորմունքներով (Պարսկահայոց մէջ մի աննշան բացառութեամբ այդ համագուման մարդիկ մինչեւ այսօր էլ կան), թէ աւարտողը զուրկ պիտի մնար ե՛ւ գրաբարից ե՛ւ աշխարհաբարից՝ այդ հոգ չէր, միայն թէ քերականութիւնը վերջացել է տիտղոսին հասնէր աշակերտը՝ բաւական էր, իսկ թէ նա կարողանում էր խօսիլ, գրել, այդ հարցը նող չ'կար:

Ուղղագրութիւնն եւ ուղղախօսութիւնը, որ պիտի լինէր վերջնական նպատակը քերականութեան, այսպիսի խախտում հրմբերի վերայ դրուած լինելով էլ ինչո՞ւ զարմանա՞նք, որ այսօր շատերի աշխատութիւնն անպտուղ մնաց՝ զուրկ գրաբարից, զուրկ աշխարհաբարից, զուրկ եւ ուղղագրութիւնից: Այդ չէ՞ պատճառը, որ չորս միլիոն ազգի մէջ այսօր խիստ քիչեր ունին հայերէն իմացող, չ'նայելով նրան, որ հարիւր հազարները քերականութիւնն աւարտել են:

Բայց «Տատասկից խաղող կարելի՞ է քաղել»: «Հացի տեղ քար, ձկան տեղ օձ տուին» որդեկոց:

Արդարեւ ի՞նչ նպատակ ունէր տանջել աշակերտաց այսպիսի վերացականութեամբ, թէ «Զի՞նչ է քերականութիւն... զի՞նչ է գիր» և այլ այսպիսի հազարաւոր անպէտք, գործին չը վերաբերող, չոր ու ցամաք հարց ու պատասխաններ:

Միթէ կօշկակարը իւր աշակերտին կօշկակարութիւն սովորեցնելիս, «Զի՞նչ է կօշկակարութիւն, զի՞նչ է շաղափ» հարցերով է սկսում գործը: Զէ՞ որ հիւսնը «առաջին օրից» սկսում է տալ սղոցը իւր աշակերտի ձեռքը, առանց էլ հարցնելու թէ «Զի՞նչ է սղոց»:

Սակայն քերականութիւնը մօտաւոր անցեալում խորչում էր նորանից, ինչ որ գործնական էր, ինչ որ պիտանացու էր և մատչելի: Նա զբաղուած էր տեսականով, ձեւականով եւ վերացականով: Ներքինը, բովանդակութիւնը թողած, գրաւունք էր արտաքինով, կեղեւով: Դեռ տարրականը անհասկանալի, մասնագիտականն էր աւանդում, դեռ առարկան չը ճանաչեցրած՝ յատկութիւնների վերայ էր ձառում: Աւանդում էր բաներ, որ աւելի տրամաբանութեան էին վերաբերում, քան լեզուի ու-

սուցման: Զը կար անձնական զննութիւն, չը կար գիտակցութիւն, չը կար եւ նշոյլ հետաքրքրութեան: Ահաասիկ այն անպըտուղ ուղղութիւնն, որին հաւատարիմ մնաց երկար տարիներ քերականութիւնն:

Ի հարկէ մեղաւորը զարգացածների համար դրուած քերականութիւնները չէին, այլ անզարգացածների ձեռքում նորանց ձեռնարկ նշանակողները, որոնք հեշտն աւսած, նոյնպէս մեղաւոր չէին: Մեղաւորն էր ժամանակը: Այլ եւս չը մեղադրենք այն ժամանակի ուսուցիչներին իրանց չը հասկացած սխալների մասին, այլ զգուշանանք նոյն սխալը կրկնելուց: Մեր այժմեան պայմաններում, այժմեան հանգամանքներում՝ ստանձնել ուսուցչի ծանր պաշտօնն եւ անտարբեր լինել դէպի մեզ յանձնուած մատաղ սերունդը, մնալ նախապաշարեալ, ատել յառաջադիմութիւնը, խղճով, ազնուութեամբ չը վերաբերուել դէպի մեր պաշտօնը. ահա այդ է մեղադրելի, այդ է ամօթալի:

Ուս. Յ. ԽՕՁԱՄԻՐԵԱՆ

Դաւթ, 15 Մարտ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՈՐՄԷՑ ԵՒ ԺԻՒԼԻԷՐ

Ա.

Շէքսպիր՝ աշխարհահռչակ եւ գերընտիր բերթողն անգլիացի, իւր զմայլեցուցիչ գործերովը հիացուցած է ո՛չ միայն Մեծն Բրիտանիոյ ժողովուրդն, այլ համայն ազգեր: Իւր գլուխ գործոցներն չատ են, յորոց մին է Ռոմէօ Ժիւլիէթի հանճարարուեստ եւ գեղեցկահիւս տռամն, եղական իւր տեսակին մէջ: Զայս մեծ ողբերգութիւն Ներպիոյ մէն մի ժողովուրդ գրեթէ իւր լեզուով կ'ընթեռնու: Զարմանալի է սակայն որ ո՛չ ոք ի հայ գրագիտաց ձեռնարկից է սորա թարգմանութեան մերաւնէից ճաշակ մը տալու համար, այլ գոհացեր են միմիայն նոքա որք օտար լեզուաց ծանօթ են կարգալ պայն և բաւականանալ: Խոստովանել անհրաժեշտ է

նաեւ թէ անգլիացի բարձրաթոռիչ բերթողիս զրուծիւնը կարի դժուարին են փոխել յայլ լեզու, ինչպէս եւ կը յիշէ անձնիւր թարգմանիչ եւ մեկնաբան սորա խորթին լինին բազում ուրեք: Անցնինք այժմ պատմութեան, տուածին կարգաւ:

Բ.

Իտալիոյ Վերոնա քաղաքի մէջ երկու արժանաւոր ընտանեաց ըէն եւ ատելութիւնն, յաճախ արեամբ թաթաւեալ, աղետալի վերջ մը կ'ունենայ:

Գարիւլէթի եւ Մոնթէկիւի տանց սպասաւորք իսկ միմեանց դէմ այս ատելութեամբ գրգռեալ էին, եւ ահա վերջինքս կուտան սկիզբ տուածին մի ահեղ կռուով. գործն կը ծանրանայ, զլուսներ կը տաքնան, երկու տանց կողմէ ամեն ոք կը հասնի, քաղաքացին անդ կը խռնի, կը ջանայ հանդարտեցնել սուսերամարտներն. Իշխանին ականջ կը հասնի լուրն, ինք եւս կը փութայ, կը դադրին զինուց շարժումներ, կը տեղեկանայ թէ որոնք են դարձեալ պայքարիս հեղինակներն, կը ցրուէ զամենն, կը հրաւիրէ երկու ծերերն լսել տալու իւր վճիռն, եւ կը խոստանայ մահուամբ պատժել եթէ դաժմ մի եւս յանդգնին ի զուր տեղ քաղաքին անդորրը վրդովել:

Ռովէօ, միակ որդին Մոնթէկիւի, լացի, ողբի մէջ Ռոզալինի սիրոյն համար, գիշերներն թափառաշրջիկ, ցերեկն փակուած սենեկին մէջ, արտասուօք կ'ողողէ այտերն: Պէնվոլիօ յիւր ազգակցայ, Մերքուսիօ, բեռորդին իշխանին, կը ջանան որեւէ կերպիւ կորզել զՌովէօ կենսասպառ տրտմութեան ճիւղաներէն, սակայն այս ամեն սակաւ ինչ կ'ազդեն նմա: Ռովէօ իւր ընկերաց հետ փողոցը շրջած միջոցին, ծառայ մը կը մօտենայ եւ ասոր ուղղելով խօսքն, երեքն եւս ողջունելէ վերջ, կարդալ գիտէք, տէր իմ, կը հարցնէ՞ Ս. յո՞, իմ բաղզն թշուառութեանս մէջ, կը պատասխանէ Ռովէօ, եւ յետոյ կը ներկայացնէ մի ցանկ անուանց օրիորդաց եւ տեարց: Ար տեղեկանան որ Գարիւլէթ երեկոյթ մը կը պատրաստէ. եթէ Մոնթէկիւի ընտանեացմէ չէք, եկէք այս փայլուն հանդիսիս եւ մի բաժակ ալ տիրոջս կենաց պարպեցէք, կ'ըսէ ծառայն մեկնելով: Մերքուսիօ յարմար կը դատէ ա-

ռիթն ահա որով Ռովէօի տրտմութիւն կըրնայ փարատիլ եւ կը յարէ Պէնվոլիօ. « Եթէ հոն երթանք պիտի տեսնես այնպիսի գեղահիներ՝ որոնց քով քո Ռոզալինդ քան զադուաւն տղեղ պիտի նկատես » եւ կը պնդէ ներկայ գտնուիլ սոյն ճոխ հանդիսին:

Գարիւլէթի խնջոյքն էր ի պատիւ Պարիսի, որ խնդրած էր նորա դուստրն Ժիւլիէթ ի կնուծիւն, եւ ոյր հայրն յօժարակամ հաճած էր վաղընդիւյթ ի գլուխ հանել այս դործն, ուստի կը կանչէ իւր կողակիցն, տիկին Գարիւլէթ եւ կը խօսի նմա որ համոզեն յամուսնութեան իրենց միայնիկ եւ գեղադէմ աղջիկն:

Տիկին Գարիւլէթ կը յաջողի Ժիւլիէթի հաւանութիւնն առնուլ Պարիսի մասին, եթէ իրեն հաճելի երեւի տրուելիք երեկոյթին մէջ:

Հանդիսականք հետզհետէ կը հաւաքուին, Ռովէօ՝ զիմակաւոր, բարեկամաց ընկերակցած, ջահերով ներս կը մտնեն: Այստառ, զուարթ, գեղեցիկ դէմքեր կան անդ. կարծես ամբողջ հեշտովայր ծաղկաստան մի է դարձած Գարիւլէթի սրահն: Թինդ առեալ կը պարեն եւ կը զուարճանան:

Ռովէօ կը տեսնէ զԺիւլիէթ, ի մի վայրկեան կը մոռնայ զՌոզալին, եւ սորա գեղեցկութիւն գեր ի վերոյ եւ հրեշտակային կը համարի, եւ միտքը կը դնէ թէ յաւարտ պարուն երթայ նորա մօրն ու խօսի հետք. նախ կը հարցնէ սպասաւորի մը եթէ կը ճանչէ՞ր երբեք այդ օրիորդն, ո՛չ կը պատասխանէ ծառայն. նոյն միջոցին Ռովէօի ծայնն, խաղմասէր և խեթամեծ Թայպոլտի (Գարիւլէթի բեռորդին) ականջին կը հասնի, իսկոյն կը գրգռի, զայրացած հրաման կուտայ մէկու մը բերել իւր սուրը: Մօրեղբայրն Գարիւլէթ նշմարելով իւր թռան խռովիլ եւ յուզուիլն, պատճառն կ'իմանայ եւ կը յանդիմանէ թոռն ըսելով թէ յոյժ բարեկիրթ կը շարժի նա և համայն Վերոնա պարծանք կը համարէ զՌովէօ ծնողացն. Մինչ տան տէրն եմ ես, հանդարտ եւ լռէ, կ'ըսէ հաստատ ծայնիւ մը: Թայպոլտ մոլեգնեալ, չը կարողանալով զսպել զայրոյթն, կը մեկնի հանդիսավայրէն, ուրիշ առթի թողլով վրէժխնդրութիւնը:

Գ.

Ռոմէօ՝ յաւարտ հանդիսին, խոյս տալով զաղտնապէս իւր ընկերներէն, Գարիւլէթի պարտիզին պատէն ներս կը ցատկէ, գուցէ երկրորդ անգամ զժիւլիէթ տեսնէ եւ յայտնէ նմա իւր տենչաւոր սէրն: Յիշենք աստ ընթերցողաց որ Ռոմէօ զժիւլիէթ ծանշեալ նորա հետ տեսնուելէ յետոյ եւ օրիորդն ալ Ռոմէօյի իւր հօր թշնամին լինեն իմացաւ: Սակայն եթէ իմ հակառակորդն ամուսնացեալ է, իմ հարսնական առաջատան՝ մահուան սլաքանը պիտի լինի, ըսաւ կոյսն:

Պարտէզն թափառաշրջիկ քալած միջոցին զժիւլիէթ պատուհանն կը տեսնէ, կ'ափշի եւ հոգեզմայլ կը մնայ: Քան զնախանձիւտ լուսինն գեղադէմ է, կը գոչէ ինքնին, կ'արտասանէ ինչ որ սէրը կը թելադրէ իրեն սրտի խորէն: Ո՛հ սէր սիրական, սիրտ անյատակ, բանք անսպառ: Ռոմէօ չէ կարող կասեցնել զիւր սիրախօս լեզուն՝ զգացմանցը զեզուն եւ յորդհոս ուղիւից ընդդէմ: Ո՛հ, եղբայր ինձ, կը հառաչէ գեղուհին: Խօսէ՛, խօսէ՛, հրեշտակդ լուսածաճանչ, կը պատասխանէ սիրահարն, դու գլխոյս վերեւ, խաւարին ծոցը քան գերկնից թեւախոյ պատգամ լուսասփիւռ ես: Խօսոյն կը դադրի երբ վերստին կը լսէ ժիւլիէթի հառաչախառն խօսքերն:

Գարիւլէթի դուստրն ամենեւին անտեղեակ Ռոմէօի հոն պարտիզին մէջ գտնուելուն, կը գոչէ լսելի ձայնով մը: Ռոմէօ, Ռոմէօ, ինչո՞ւ Ռոմէօ ես, ուրացիր հայրդ, կամ ի բաց ա՛րկ զանուենդ: Եթէ չը կամիս զայս, կապէ զքեզ ինձ սիրով եւ ես այլ եւս չը պիտի լինիմ: Գարիւլէթ: Յետ երկար ուշի ուշով մէն մի բան լսելէ, կը բարձրացնէ ձայնն եւ իւր մեծ ու անկեղծ սէրն կը յայտնէ: Ռոմէօ: Ժիւլիէթ ափշելով, և հիանալով միանգամայն դիպուածին, կը վարանի ի սկզբան թէ մի գուցէ զինք պատրէ Ռոմէօ սիրասպատար սակայն ստայօդ լեզուով մը: Կ'երդնու սիրահարն, կ'ապահովի դուստրն եւ ժամագիր կը լինին երկրորդ օրոտն համար զրկել հաւատարիմ մէկը զՌոմէօ գտնելու, որպէս զի ամուսնութեան ժամանակին եւ եղանակին վրայ լուր հասցնէ ժիւլիէթի:

Հետեւեալ օրն առաւօտանց Ռոմէօ եղբայր Լորէնցի խցիկն կ'երթայ, եւ իրողութիւնը նմա իմացնելէն յետոյ, նորա սուրբ աջի օգնութիւնը կը հայցէ, ժամ առաջ ի մի ձուլել երկու մարմինք միահագոր:

Եղբայր Լորէնց կուտայ հաւանութիւն, խորհելով թէ գուցէ բազմամեայ քինու եւ աղէտից առաջն առած լինի այս երկու թշնամի ընտանեաց սիրասուն զաւակներն միմեանց հետ պսակելով զաղտագողի եւ անլուր: Ռոմէօ խնդամիտ կը մեկնի անտի եւ ահա մի պառաւ կնոջ կը հանդիպի ընկերացած պատանայ մը հետ եւ դէպ իրեն ուղղուելով զՌոմէօ կը հարցնէ: սա անմիջապէս նմա կը հետեւի եւ կը հեռանան անտի: Ռոմէօ ստնառնին կը պատուիրէ որ ժիւլիէթ միջոց մը գտնելով զայ եղբայր Լորէնցի խուցն խոստովանելու: Ժիւլիէթ անհամբերութեամբ արդէն կ'սպասէր ըստընտուին: այն ինչ պառաւէն երթալու լուրն կ'առնու, իսկոյն կ'ուղեւորի բարեպաշտ եղբօր խուցն, ուր արդէն կը գլտնուէր Ռոմէօ եւս, եւ կը դիմեն երեքն ի միասին յեկեղեցի երկու սրտերն միացընելու եկեղեցւոյ սուրբ խորհրդով:

Դ.

Պէնիտիօ եւ Մերքուսիօ հրապարակի մը մէջէ անցած միջոցնուն, Թայպուտ այլովը հանդերձ կուգայ կը մտենայ անոնց: կ'առարկէ Թայպուտ թէ մի խօսք ունէի ըսելիք, իսկ Մերքուսիօ հեղնութեամբ պատասխանելով, գլուխներն կը տաքնան եւ կը մերկանան սրեր, շարժելով արագութեամբ: Ո՛հ, մէն մի շարժում մահ կ'ըստպառնայ, մահ, ո՛չ այլ ինչ: Սակայն երբ Ռոմէօ վրայ կը հասնի, կը դադրի Թայպուտ: «Քեզ հետ դործ չունիմ, կ'ըսէ Մերքուսիօյի եւ ահա իմ մարդն եկաւ»: այլ սա զայրացեալ «Ես եմ քո մարդ, ինձ դարձուր դարձեալ երկաթդ»: Թայպուտ սաստիկ երգիծաբանութեամբ կ'ուզէ զՌոմէօ գրգռել, իսկ նա մեծ համբերութեամբ եւ խոհեմութեամբ կը ջանայ զայն հանդարտեցնել եւ մեղմել չար կիրքն: բայց անկարելի կը լինի: Մերքուսիօ առաւել դիւրագրգիւ, կը դիմէ նորա առջեւ, «Ընդհուպ մերկացիր թուրդ, եթէ ոչ իմինն քեզ կ'ու-

սուցանէ մերկանալ» • « Եւ ահա պատրաստ եմ » պատասխանն կուտայ Գարիւլէթի թոռըն : Քան զառաջինն ահեղ կը լինի կոխն , զարմանալի արագութիւն , ո՛չ ոք կարող է գանոնը անցատել , ի զուր կը ջանայ Ռոմէօ , փուճ աշխատանք Պէնվոլիոյի : « Վիրաւորեցայ » , կ'աղաղակէ Մերքուսիօ , իսկ Թայպոլտ իւրովըն կը մեկնի առանց փոքր վէրք մը իսկ ստանալու : Ռոմէոյի կը մնայ սփոփել մխիթարական բանիւք • սակայն վիրաւորեալն իւր մահամօտ ժամն տեսնելով , կ'անիծէ երկու ընտանիքն ալ : « Ինչո՞ւ թեւիս տակ եկար , սոյն վայրկեանին էր որ այս փոքրիկ խոցն ստացայ , այնքան փոքր որոյ խորութիւնը հորէ մը նուազ չէ , բերանն լայն եկեղեցւոյ դռան մի չափ • բայց նոյն բանն է , բաւ է ինձ » կ'ըսէ եւ կը յղէ ոք բերել վիրաբոյժն եւ կը խնդրէ որ զինք փոխադրեն մօտակայ տուն մի : Մի բանի վայրկեան անցաւ միայն , եւ ահա Պէնվոլիօ որ վիրաւորելոյն մահուան լուրը գուժեց Ռոմէօի • յայնժամ սա դողալով բարկութենէն , կը հրաւիրէ զԹայպոլտ որ ներս կը մտնար • « Վայրագ Թայպոլտ , հանդուցելոյն հոգին մեր գլխոց վերեւ կը կենայ , դու կամես , կամ երկուքնիս ի միասին նմա միանալու ենք , եւ ահա այս պիտի տայ վրձիւն » կ'ըսէ եւ կը մերկանայ սուրն • կը կռուին , Թայպոլտ գետին կը թաւալի • այս հարուած իւր հաշտոյն կը բաւէ : Ռոմէօ կ'աներեւութանայ :

Փաղաքացիք կը խնդին , սպանութեան գոյժն ամենուրեք կը տարածուի , լսողն անդ կը փութայ , եւ ահա ամբոխն տեղի կուտայ եւ կ'ողջունէ յարգանք զիշխանն : « Ո՛ր են եղեռնագործք » , կը գոչէ խորատ ձայնիւ մը իշխանն : Պէնվոլիօ՝ որ ի սկզբանէ ականատես էր , ի յայտ կը բերէ մանրամասնօրէն աղետաբեր արկածին ճշմարտութիւնը : Երկու հակառակորդ ընտանիք կ'արտասուեն հեծեծանք • մին զիւր թուոն երկրատարած եւ անշունչ , միւսն զիւր որդին Ռոմէօ , թէ ի՛նչ վճիռ պիտի ստանայ իշխանի բերնէն :

Վճիռն կ'արտասանէ : Որովհետեւ ձեր վայրագ ատելութեան զոհ գնաց իմ թոռն Մերքուսիօ , հեղաւ նորա թանկագին արիւնըն , Ռոմէօ եւս աքսորեալ է , աքսորեալ

այս քաղաքէն , ո՛չ անազան բան զվաղուի առաւօտն :

Ստնտուն որ նաեւ ներկայ էր արիւնահեղ տեսարանին , հոգեհալ եւ ոգեսպառ տուն կ'իյնայ , ի ձեռին լարէ սանդուխք մի : Թիւլիէթ , որ նմա կ'սպասէր երկար ժամէ հետէ , տեսնելով նորա տրտում եւ խոժոռ դէմքն եւ ըլլաւ ափսոսալն , արիւնն երակաց մէջ չորացեալ կը ցամքի : Ի՞նչ լուր ունիս , կաթմայր , ինչո՞ւ կ'ողբաս : Ո՛հ , մեռաւ , մեռաւ , կը պատասխանէ , աղետաբեր օր , կորսուեցանք , տիկի՛ն , կորսուած ենք , աղետաբեր օր , մեկնեցաւ , մեռաւ , սպաննեցաւ : Երկինք կրնան լինիլ ինձ այնչափ նախանձոտ , կը գոչէ կոյսն : Ստնտուն առանց որոշ պատասխան մը տալու , կուլայ , կ'ողբայ անուններ տալով միայն • հազար հառաչանք սրտէն կը սլանան , բիւր բանք չրթնէն կը հոսին : Թիւլիէթ կը տեղեկանայ թշուառ արկածին , թալկացեալ կը նուաղի :

Պառաւն գլխով հէք դստեր , կ'երթայ գտնել զՌոմէօ որ գայ սփոփէ զիւր տիկին : « Ո՛հ , թո՛իր իսկոյն , գտի՛ր զինք , տո՛ւր այս մատանին , կ'ըսէ , իմ հաւատարիմ սիրելւոյս , եւ պատուիրէ նմա գալ գլխտին ողջոյն տալու ինձ : »

Ռոմէօ առաւօտանց իւր տիկնոջ ըովէն կը մեկնի տրտում եւ տխուր :

Գարիւլէթ սոյն արիւնաշաղախ արկածէ վերջ , տեսնելով նոյնպէս իւր աղջկան անդադար ողբ եւ հառաչանքը , կը յետաձգէ միջոց մը ամուսնական խնդիրն , բայց չը կարենալով երկար համբերել աչերն զօշտող փայլուն ապագայի մը յասպաղման , կը յղէ վերստին իւր կիսն յիշեցնելու աղջկան խոստումն եւ հօրը միակ բաղձանքը :

Թիւլիէթ իւր մօր առջեւ բոլոր զօրութեամբ կը մերժէ ամուսնանալը , չ'անսալով մօր պաճուճեալ պատմութեանց եւ խորհրդոցն : Հայրն դստեր պնդելն լսելով կը սրտմտի , կը զայրանայ , եւ խորխորով կ'ըսէ • « Անհնապանդ քեզ , կորի՛ր հեռացիր աչքէս , գնայ կախել ինքզինքդ • այլ եւս մի՛ խօսիր , ո՛չ բացատրէ , ո՛չ պատասխանէ : Հինգաբարձի օրն մօտ է , գիտցի՛ր եւ ըստ այնմ գործէ • եթէ զաւակս ես , կ'ընդունիս բարեկամիս հետ ամուսնանալ , եթէ ո՛չ , այլ եւս մի՛ տեսներ երեսս , գնայ քո

ասորութեան արևուր որոնել » կըսէ եւ դուրս կ'ելլայ : Ժիւլիէթի մեղոյն աչերէն արտասուք կայլակ կայլակ կը հոսին, հեկեկանքն ձայնը կոկորդին մէջ կը հեղձուցանեն . սիրտըն կը վշտագնի, հոգին : կը տառապի : « Մայր իմ » կը հառաչէ . — Այլ եւս գործ չունիմ բեզ հետ, դուստր իմ, իմ պարտքս աւարտեցի : Յուսակորոյս, թաղծեալ, ի ծուփս խորասուզած կ'ողողէ այտերն միօրինակ : Կը մեկնի ապա եղբայր Լորէնցի խնայկէ՛ դարման մի խնդրելու, եթէ ո՛չ իւր ձեռն կարող է լինիլ անձին ոճրագործն :

Եղբայր Լորէնցի Ժիւլիէթի խոր վիշտն տեսնելով, նոյնպէս զայն որ եւ է կերպիւ սփոփելը անկարելի լինիլը, եւ ամուսնութեան յապաղում մը ընելն անհնար լինիլն իմանալով, կը յորդորէ գեղանի տիկինն վստահիլ բաջբար իւր վրայ . « Ընդունէ այս իմ պատրաստած դեղն եւ կլնէ, մի՛ երկընչիր մահուանէ, աղոր մէջ է կեանքդ, զի դու նուաղելով քառասուն ժամ, զբեզ մեռած համարելով պիտի թաղեն ձեր ընտանեաց դամբարանի մէջ, եւ ես իսկոյն գիր հասցնելով Ռոմէօի, պիտի գայ քո շնչելու վայրկեանն զբեզ գրկէ եւ խոյս տայ վերստին : Այս միակ միջոցն զբեզ պիտի փրկէ յաւթոյ, եթէ մանկական երկիւղն չի խտեցնէ զայդ գործադրելէ :

— Ո՛հ, սուրբ հայր, տո՛ւր, տո՛ւր, եւ երկիւղոյ վրայ մի՛ խօսիր ինձ :

— Ա՛ռ, մեկնէ եւ հաստատ կաց որոշմանդ մէջ :

Ե.

Գարիւլէթ, գովելով բարեպաշտ հօր տաղանդն. եւ ուրախանալով աղջկան դարձի գալուն, նոյն գիշերն ամբողջ, առանց նընջելու բոլոր ծառայներովն հանդերձ պատրաստութիւն կը տեսնէ վաղուի օրուան արարողութեանց : Եւ հանդիսին ամեն ինչ կազմ գտնուելու համար :

Ժիւլիէթ ստնտուլին հետ սենեակ կը մտնէ իւր հանդերձք եւ գոհարեղէնք պատրաստելու, ապա խնդրելով զինք նոյն գիշեր մինակ թողու իւր սենեկին մէջ, զիշեր բարի կը մաղթէ կաթմօրն : Գեղանի տիկինն շիջ բռնած մերթ կը վարանի խաբէութիւն մը համարելով բարեպաշտ հօր կողմանէ, մերթ կ'երկնչի դամբարանի վա-

տառողջ օդն ծծելով մի՛ գուցէ մեռնի Ռոմէօի հասնելէ յառաջ . սակայն իւր քաջութիւն յաղթանակն տարաւ, տարակուսի եւ երկիւղոյ դէմ ակոյեան կանգնեցաւ . ըմպեց դեղն եւ ընկաւ անկողնոյն վրայ, մինչդեռ դուրսը իւր հայրն առանց աչերն գոցելու չարաչար կ'աշխատէր :

Առաւօտանց ստնտուլն սենեակ կը մտնէ զարթեցնելու իւր սիրուն Ժիւլիէթին, բիւր գգուանօք եւ զուարթ բառերով, այլ ի զուր : Կը տեսնէ որ բողբոլին սառած, անշուշտ մեռած է : — Ո՛վ դառնաղէտ օր, օգնութիւն, տիկին, օգնութիւն : Կ'աղաղակէ : Տիկինն կը հասնի շուարած . նա եւս կ'ողբայ կը հեծէ : Հայրն Պարիսի գալուստն իմացնելու կուգար, եւ իւր դստեր մահուան գոյժը կը լսէ :

Յնձութեան հանդիսավայրն տխրութեամբ եւ սգով համակեալ է այժմ . ամեն բերան Ժիւլիէթի համար կը հառաչէ, ամեն աչք Ժիւլիէթի համար կ'արտասուեն :

Ռոմէօ ի Մանթովա, արդէն երազներու մէջ ընկուղեալ, չար գուշակութիւնք սիրտն եւ միտքն կը պաշարէին : Պաղտասար, իւր սպասաւորն կը հասնի . — Ո՛հ, ի՞նչ լուր, ի՞նչպէս է տիկինս, ի՞նչպէս է հայրս, ի՞նչպէս է տիկինս, կը կրկնեմ, զի եթէ նա լաւ է, ամեն ինչ լաւ է : — Ուրեմն ամեն ինչ լաւ է, կը պատասխանէ Պաղտասար, վասն զի նա Գարիւլէթեանց դամբարանի մէջ կը ննջէ անդորրութեամբ եւ հոգին կ'ապրի հրեշտակաց հետ : Տեսայ որ զինքը կը թաղէին հանդիսով, եւ ես անյապաղ վաղութացի ձեզ լուր հասցնել, տէր իմ : Ռոմէօ լսեց պաղութեամբ, կը հրամայէ եւ նմա որ սուրհանդակի ձեռք վարձէ . կը յղէ զայն եւ ինք մօտակայ դեղավաճառն կը գոչէ, եւ խոստանալով նմա առատ վարձ, ազդու թոյն մը կ'առնու իրմէ : Գիշերանց ծառային հետ կը մեկնի ի վերոնա :

Եղբայր Լորէնցի դուռը կը զարնեն . եղբայր Ժան էր որում Ռոմէօի նամակը յանձնուած էր տանելու եղբայր Լորէնցի կողմէ . ներս կը մտնէ . ի՞նչ լուր հարցունելուն, կը պատասխանէ որ « Ձեր կարգէն ընկերոջ մը հետ մեկնած միջոցնուս, ոստիկանութիւնը կ'արդիլէ, տարակուսելով որ փոխանցիկ ակտերով վարակեալ հիւանդաց Կէջ գտնուած ըլլայինք, որով ետ դարձնել

հարկադրեցայ նամակն » : Եղբայր Լորենց կը տխրի շատ , բայց անօգուտ :

Պարիս ջահով մը եւ ծաղկէ փունջ մի ի ձեռին գլխերն կուգայ նուիրել իւր վաղամեռ խօսեցեւոյն : Ռոմէօի ճանապարհն արդէն աւարտած էր եւ ահա ինքն ալ գերեզմանատուն կը մտնէ սպասաւորին հետ , բայց քսակ մը տալով Պաղտասարին կը պատուիրէ հեռանալ անտի :

Դամբարանը կը բանայ եւ Պարիս զինք կը ձանչէ . « Ոճրագործ Մոնթէկիւ , դու որ սպաննեցիր իմ հոգեհատոր խօսեցեւոյ թուռն , թայպոլտ , վրէժն քան զմահ առաւել կ'ուզես լուծել , եղեռնագործ աքսորեալ , դու եւս պէտք ես մեռանիլ :

— Այո՛ , պէտք եմ մեռանիլ , ասոր համար աստ եկած եմ , կ'ըսէ Ռոմէօ , բայց աչիւ պատանիդ , մի՛ ընկճեր յուսահատեալն , դնա ասկից եւ զիս միակ թող աստ : Պարիս առանց թոյլ տալոյ կը զրգռէ զայն ի կռիւ . կը մենամարտին , Պարիս կ'իյնայ , թախանձելով որ զինք ժիւլիէթի քով գետեղէ : Պարիսի սպասաւորն որ քիչ հեռուն ծառի մը տակ նստած կը դիտէր , կը վազէ իմացնել քաղաքն որ կը կռուին գերեզմանատան մէջ :

Ռոմէօ զայն հոն տեղաւորելէ զինի , կը դառնայ իւր սիրատենչ տիկնոջ , եղերբագակ դրուատեօք եւ հեղձամիճուկ հեկեկանօք կ'ըմպէ թոյնն , վերջին համրոյրն տալէ յետոյ , եւ անդ կ'իյնայ , գովելով դեղավաճառն :

Եղբայր Լորենց կը մտնէ դամբարանն , կը տեսնէ արիւնթաթաւ զՊարիս , Ռոմէօ ի քուն յաւիտենական : Ժիւլիէթ կը շարժի , ժամն հասած էր , կը զարթի աչերն բանալով . « Ո՛ւր է իմ տէրս Ռոմէօ , բարեպաշտ հայր , ո՞ւր է » կը հարցնէ :

— Տիկին , ձայներ կը լսեմ դուրսը , երթանք աստի , մի հզօր զօրութիւն չընց համայն մեր խորհուրդներ . ե՛լ կանգնէ , զքեզ առաջնորդեմ բարեպաշտուհի կուսանաց վանք մի . եկո՛ւր , ժամանակ մի՛ անցըներ , ոստիկանութիւնն կը հասնի , ահա հոս է Ռոմէօ , քովդ ի մահ թաւալած , անդին Պարիս նոյնպէս մեռեալ արիւնշաղախ . եկո՛ւր , շո՛ւտ եկուր : Կը մերժէ Ժիւլիէթ եղբայր Լորենցի խորհուրդը . կը յղէ զինք եւ աղիողորմ լալեօք ինք կը համբուրէ իւր

ամուսնոյն շրթունքը , անգութ գոչելով , զի ո՛չ կաթիլ մը թոյն թողած էր հոն որով ինք եւս նոյն փառաց արժանանայր :

Ձայներ կը շատնան դուրսը եւ կը մօտենան հետզհետէ :

Ժիւլիէթ կը տեսնէ հոն Ռոմէօի դաշոյնն , կ'առնու , « Ահա քո պատեան , եւ անդ ժանդոտ է » ըսելով կը մխէ ի կողն եւ Ռոմէօի մարմնոյն վրայ դիաթաւալ կը տարածուի :

Թշուառ սիրոյ թշուառ զոհեր :

Ոստիկանութիւնը վրայ կը հասնի , զարհուրելով եղելութենէ , կ'իմացնեն իշխանին : Քաղաքն անդ կը խռնի վերջին անգամ ոխակալ տանց անմեղ զոհերու աղանատեւ լինելու համար :

Գարիւլէթը եւ Մոնթէկիւն անդ կը փութան : Պաղտասար եւ եղբայր Լորենց կը ձերբակալուին գերեզմանատան մէջ :

Եղբայր Լորենց վերջ կուտայ խնդրոյն պատմելով ի սկզբէն մանրամասն գործոյն :

Երկու թշնամի տանուտեարք կը հաշտուին սոյն աղետավայր դամբարանի մէջ ի ներկայութեան իշխանին , անիծելով զանցեալն :

Ա. ՀԱՄԲԱՐԳԱՐՏԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ

ԱՐԱԿԱՆ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԻԳԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏԱՄՏՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍԹԸՐ , 26 Մարտ

Հետեւեալ հատուածն Ամերիկացւոց ներքին պատերազմի պատմութենէն քաղելով կը թարգմանենք իբր օրինակ արական խորամանկութեան եւ իգական հաստատամտութեան , դուրս թողլով տեղւոյն , ժամանակին , զանազան անձանց անուններն եւ մականունները (որոնց շատերը դեռ կ'ապրին կ'ըսուի) , համառօտելու համար :

« Կէս օրէ երեք ժամ վերջը քաղաքս հասնող կառախումբն հարիւրաւոր այր եւ

կին ճանապարհորդներուն մէջ ունէր նաեւս գեղեցկադէմ, վայելուչ հագուած եւ առ երեւոյթս հարուստներու յատուկ շարժումներ ունեցող օրիորդ մը, որուն ձեռաց մէջ խնամօք փաթկուած ծրար մը եւ գեղեցիկ պայուսակ մը կար։ Օրիորդը կառքէն իջնելով անմիջապէս փողոցին միւս կողմն անցնելով մտաւ մեր ամենէ հոյակապ պանդոկը, ուր հետեւեալ հրամանները տալէ եւ հաստատողական պատասխան ստանալէ վերջ, վեր ելաւ իւր սենեակը։ Ահա հրամանները․ «Թիւ 49 սենեակը կ'ուզեմ․ ընթրիքս սենեակիս մէջ պիտի ուտեմ, ժամը 9ին, 1ին եւ 6ին ճշդիւ․ մէն մի ժամանակէ մէկ ժամ վերջ կառք մը պանդոկին դրան առջեւ պատրաստ կ'ուզեմ, առանց կառապանի․ անունս է * * * Երկաթուղոյ կայարանն երեք անտուկ ունիմ, զորս անմիջապէս սենեակս տանելու է։»

«Երբեք մը արդէն անցած էր եւ դեռ ո'չ օրիորդը բառ մը խօսած էր կամ գանգատ մը ըրած էր մէկու մը դէմ եւ ո'չ պանդոկատեւր, եւ ո'չ երկուքն ալ հոգ չէին ընէր թէ ինչ կ'անցնէր իրենց շուրջը։ Պանդոկատեւր սակայն դիտած էր թէ ամեն օր առաւօտուն մասնաւոր գոյն հագուստներով կ'ըմոնէր կառք, կէս օրէ վերջ դարձեալ կը փոխէր զանոնք եւ երեկոյին բոլորովին տարբեր ձեւ եւ տարբեր կազմ ունեցող զգեստաւորեալ կը գնար պանդոկէն։ Այս կերպով ճիշդ ութն օր անցած էր եւ ո'չ ոք գիտէր քաղաքիս մէջ օտարական օրիորդի մը բոլորովին առանձին ապրիլը։ Բայց վերջապէս ժամանակ էր որ վարագոյրը բացուէր․ եւ ահա օր մը օրիորդը պանդոկատեւրին ուղղելով հետեւեալ խօսքերը կամ լաւ եւս հրամանները տուաւ․ «Հասարակաց սեղանին վրայ պիտի ձաշեմ, միւս բոլոր կարգադրութիւնք ըստ առաջնոյն շարունակուելու են։ Հարկ է ըսել աստանօր թէ պանդոկի յաճախորդներէն եւ ո'չ մին չէր գիտեր օտարական օրիորդի բնակութիւնը մինչեւ այն պահուն երբ սեղանատան զանգակը հնչեց։ Սոյն տիեզերահռչակ պանդոկի սեղանը, ինչպէս որ յայտնի է, երեք հարիւրէ աւելի պնակ կը կրէ, ուստի երբ օրիորդն երեւցաւ ի սեղանատուն, հոն արդէն երկու հարիւր իննսուն եւ ութ անձինք կը ձաշէին, հետեւաբար երկու նիս-

տերէ մին ընտրել ստիպուած էր անծանօթը․ կամ նստիլ հոն ուր երիտասարդ զօրապետը կը ձաշէին կամ մտնել կանանց մէջ։ Այս վերջին նիստ շատ նեղ կ'երեւնար՝ թաւեայ շրջագրեստի ներքեւէն քիշօն կրող օրիորդին, ուստի առաջին նիստն ընտրեց, նստաւ եւ սկսաւ ձաշել։ Ամբողջ սրահը կայծակնահար եղած էր, ո'չ ոք կը համարձակէր խօսիլ, զօրապետը ասորժակնին կորուսին, կանայք այլադուռեցան, վաճառականք զմայլեցան, գրագէտք բանաստեղծութիւն կը յօրինէին, իսկ պանդոկատեւրը դիտելով ձաշարանի այլակերպութիւնը կը խորհէր թէ ժամանակ է որ զբամ շահի։ Այս միջոցիս ցաւալի միջադէպ մը պատահեցաւ։ Օրիորդն իւր խորովածը ձաշակելով տեսաւ թէ քիչ մը աղ դնելու պէտք կայ, ուստի աղ կողմը բազմող զօրապետին դառնալով եւ ամենայն յարգանք «Աղամանը շնորհ ըրէք» ըսաւ։ Անմիջապէս չորս հինգ ձեռք ի միասին աղամանի վրայ յարձակեցան եւ մինչդեռ նոքա իրարու ձեռքէ կը յատկապէս զայն, ուրիշ զօրապետ մը կատարեց նոցա պաշտօնը, «Նորհակալ եմ, շատ մարդասէր էք» մը ստանալով իբր վարձատրութիւն։ Ութ տաս պատերազմի դաշտերու նկարագրութիւնը (որոնց մէջ իւր ըրած քաջութիւնը մեծ տեղ մը զբաւած էին) ընելով համբաւաւոր եղած սոյն երիտասարդ զօրապետը, որուն առաջին անգամ խօսած էր օտարականը, երբ տեսաւ թէ որսը ձեռքէն փախած է, ջղային սարսուռ մը զգալով՝ աթոռէն ինկաւ․ մարած էր։ Անմիջապէս օգնութեան հասան իւր ընկերք ու պանդոկի սպասաւորներն եւ վերցնելով զայն տարին։ «Խեղճ երիտասարդ, կենացդ մէջ աղջիկ տեսած չէ՞ր» ըսելով օտարականը շարունակեց իւր ընթրիքն առանց այլայլելու եւ առանց շատ հոգ ընելու։

«Սոյն դիպուածէ մէկ քանի վայրկեան վերջ ամեն ինչ իւր տեղը գտած էր եւ բոլորի ուշադրութիւնն այն միակ էակի վրայ դարձած․ կանայք՝ նախանձելով կը պայթէին, զօրականք՝ բոլորը մէկանց սիրահարած էին, այլը՝ իւրեանց հարստութիւնն օրիորդի հաւանական կարծուած հարստութեան հետ չափելով, յատկապէս իրենց կը պատրաստէին։ Օրիորդն սկսած էր խօսիլ

որով սեղանի փայլը կ'աւելնար : Խօսակցութեան միջոցին որք մը ըլլալը խոստովանած էր, որով ամեն արդելը կը բառնար մէջ տեղէն : Պատերազմի վերայ խօսելով, հարաւայնոց յաջողութեան համար մինչեւ երկու միլիոն տոլար մսխելու պատրաստ ըլլալը յայտնած էր, որով զօրականաց սիրտերու բաբախումն աւելցուցած էր : Հրդեհի ներքուստ եւ սառնութիւն յարտաքուստ շրջապատած էր ամենքը, որովհետեւ երկու միլիոն հիւսիսային դրամ, տասը միլիոն հարաւային դրամի հաւասար եւ աւելի էր, եւ օրիորդն ալ իւր հաշիւները հիւսիսայնոց ռսկեղբարմներովը կը վճարէր : Անտարակոյս ուրեմն օրիորդը հիւսիսէն կուգար : Ո՞վ էր նա, ո՞ւսկէ կուգար եւ ո՞ւր կ'երթար, ո՞չ որ գիտէր . օտարականն ալ զգուշութեամբ կը ծածկէր զայս բոլոր . և երբ նա կը սլահէր, ո՞վ պիտի համարձակէր պատճառը հարցնել . բոլորն ալ գերն տարուած էին, կրից, նախանձու, չահու եւ հետաքրքրութեան գերիներ : Այս օրուան ճաշն երկու ժամ տեւեց, դեռ ո՞չ որ ձանձրացած էր, եւ ո՞չ իսկ օրիորդը, զի նա ալ սկսած էր հաճոյք զգալ զինքը շրջապատող էակաց խորհուրդներուն թափանցելով : Ընկերութիւնը կազմուած էր : Պատերազմական պաշտօնատուներ միայն կը զարմանար թէ ինչ պատճառաւ այնչափ բազմաթիւ զօրապետք արձակուող կը խնդրեն եւ առ ձեռն դըրամ կը պահանջեն, որոնց մէջ սպայակոյտի անդամներ ալ անպակաս էին : Վերջապէս երեկոյթը սկսան, պարահանդէսներ տեղի ունեցան, ձիարշաւներ գրեթէ ամեն օր, որոնց բոլորին ալ կը մասնակցէր օրիորդը մեծ ճարպիկութեամբ և յաջողակութեամբ : Օր մը ձիարշաւի միջոցին եւ միջանկեալ կերպիւ երեք զօրապետ գրաւ կը գնէին թէ իրենց մէջէն ո՞վ պիտի ստանայ նորա առաջին համբոյրը, որ հետեւեալ կերպիւ պիտի գործադրուէր : Նախ օրիորդի հաճութիւնը պիտի խնդրէին, յետ որոյ արշաւելով, յաղթողը պիտի ստանար շնորհ : Դիմեցին օրիորդին եւ խօսք բացին : « Ո՛չ, այդ պայմաններ ընդունելի չեն ինձ, ըսաւ նա . ահա իմ պայմանը . ձեր մէջէն ո՞վ որ յաղթէ զիս ձիարշաւի մէջ, կ'ստանայ համբոյրս, ձեռքս եւ սիրտս . . . » : Պատերազմի զաւտին մէջ զարնուած թմբուկներու և հնչուած

փողերու ձայնն ասկէ աւելի չէր կրնար շրջափոխել մեր քաջ զօրապետները : Երկու վայրկեան խոր լուսթիւն մը տիրեց : « Բայց մոռցայ, կեցէք, աղաղակեց հեծեալ ամառներ, իմ պայմանը զիս յաղթողին համար միայն էր . ո՞ւր է իմ յաղթութեան փառքը, եւ ի՞նչպէս պիտի վճարէք զայն ինձ » : Դարձեալ լուսթիւն, խուլ եւ համր էին ունկնդիրք . բայց վերջապէս զօրապետաց մին խզեց լուսթիւնն ըսելով . « Եթէ յաղթէք ինձ կեանքս ձեզ կը նուիրեմ, հաղարներով խափշիկներու մէջ թող ձերմակ դերի մը եւս գտնուի, եւ ես գոհ արտով պիտի ծառայեմ ձեզ . . . » : Երկրորդ զօրականը քայլ եւս առաջ դալով պատասխանեց . « Զինուորական պատիւս ոտիցդ սուրբ եւ կը դնեմ եթէ յաղթես իմ ձիուն . . . » : Իսկ երրորդը պարզապէս ըսաւ . « Ազնիւ օրիորդ, ես կը հրաժարիմ ձեզ հետ արշաւելէ, թէ՛ կեանքս եւ թէ՛ զինուորական պատիւս հայրենացս նուիրած եմ արդէն, ասոնցմէ ի զատ ոչինչ ունիմ ձեզ նուիրելու, եթէ ո՞չ ընդունիք իմ անկեղծ յարգանքները » : « Ընդունեցայ, ընդունեցայ, գոչեց աղջիկը . երեքիդ պայմաններն ալ կ'ընդունիմ . օ՛ն, արշաւենք . ահա՛, մէկ, երկու, երեք » և կայծակի արագութեամբ արշաւելով զօրականաց երեքն ալ յաղթեց : Ամենայն ինչ լրացած էր, յոյս չէր մնացած եւ ո՞չ ապագայ երջանկութեան նշոյլ : Երեկոյին երբ պանդոկի դուռը հասան, օրիորդն առաջարկեց որ ներս մտնեն եւ սպասեն վայրկեան մը մինչեւ խուց մը բանալ տայ զիրենք ընդունելու համար : Պանդոկապետը բացաւ սենեակ մը ուր զօրապետաց մին պիտի ստորադրէր ի ներկայութեան պանդոկապետին այն պայմանադիրն որով զօրապետն անձանթթին դերին պիտի լինէր, երկրորդ զօրապետն իւր թո՛ւրն եւ շքանշանները նաեւս համազգեստը պիտի թողուր, եւ վերջապէս երրորդ եւ ամենէ խոհեմ զօրականը պիտի մատուցանէր իւր յարգանքները : Սոյն պայմաններու բոլորն ալ կատարեալապէս լրանալէ վերջ, օրիորդն ալ իւր կողմանէ ցանկալով գոհ ընել երբեակ թշուառները, խոստացաւ թէ հետեւեալ օր պարահանդէս մը պիտի տրուի պանդոկին մէջ, ուր հրաւիրեալ են բազաքին բոլոր առաջնակարգ ընտանիքները . սոյն պարա-

հանդէսի մէջ եւ հրապարակաւ իրենց պիտի դարձնէ բոլոր այն բաներն որոնցմէ կը բաժնուէին : . . . Դերձակի տունն երեք ձեռք հագուստ ծախեց նոյն գիշեր զօրականաց :

« Հետեւեալ օր պարահանդէսն սկսաւ , չորս հարիւրէ աւելի անձինք , ընկերութեան բրե՛ժ Լա Բրե՛ժ , ներկայ էին անդ : Դիպուածակա՛ն էր թէ ոչ չենք գիտեր , իրողութիւն մ'է սակայն թէ օրիորդը պարահանդէսին մէջ միայն աղջկանց հետ կը տեսակցէր , կը խօսէր , կը պարէր եւ կ'զբօսնուէր : Ժամերով առանձնացած կը մնար ամենէ գեղեցիկ օրիորդաց հետ , ի մասնաւորի չորս ընտիր աղջկանց ընկերութեան մը մէջ , որոնց համբաւը բոլոր նահանգիս մէջ տարածուած է : Աղջկանց հայրերը , քաղաքիս միլիոնատեարց դասէն գտնուելով , ինչպէս որ բազմաթիւն Ամերիկացիք , կ'ընեն՝ նոքա եւս պանդոկի մէջ կը բնակէին , հասարակաց սեղանէն ճաշելով և այսու միշտ ընկերութեան մէջ կը մնային : Հետեւեալ առաւօտ պանդոկի յաճախորդներու բոլորն ալ , երկնից կամարի վրայ արեգակի բարձրանալէ վերջը դուրս ելան իրենց խուցերէն . երեք զօրականք ուղղակի պաշտօնատուն գնացին . իսկ օրիորդ օտարականն իւր տեղացի օրիորդ ընկերներուն սենեակներն այցելեց , որոնց մէկ մասը , դեռ ելած չէին անկողնէն : Թէ օտարականն եւ թէ տեղացի աղջկունք լաւ ժամանակ ունեցան , խօսեցան , ճշմարտացին , զիրար համբուրեցին , սեղմեցին եւ ամեն տեսակ կատակներ ըրին . մէկ խօսքով բոլոր այն բաներն ըրին զոր օրիորդը սովոր են ընել երբ առանձին են . . . : Միւս կողմանէ զօրականք ալ երջանիկ էին , իրենց ազատութիւնը , համազգեստը , թուրը , վերջապէս ամեն բան վերստին ստացած էին բաց ի համազգեստներու՝ գրպանները գտնուած : մէկ քանի կտոր գրքերէ եւ չորս հաւանականաբար ձիարշաւի ժամանակ կորուսած լինելու էին : Օրիորդը կամ նորա սիրտը գրաւելու խորհուրդն իսկ միտքէ հանած էին , աղջկան քով այնչափ ամօթահար մնացած ըլլալնուն պատճառաւ : Զիարշաւէ չորս օր վերջը , կամ պարահանդէսի երկրորդ օրուան արեգակը մարը մտնելէ մէկ քանի ժամ վերջը օրիորդ օտարականը յանկարծ դուրս գալով իւր խուցէն հետեւեալ

եալ պատգամը կ'արձակէ պանդոկապետին . « Տասն րոպէ վերջը մեկնող կառախուժով կը մեկնիմ , սնտուկներս անմիջապէս կոյարան խրկեցէք , ամբողջ հաշուոյդ ընկալադիրն ստորագրէ որ վճարեմ » . . . : Սրդարեւ տասը րոպէ վերջ օրիորդը մեկնած էր , տխուր , ամօթալի և անորոշ վիճակ մը թողլով իւր ետին : Ո՛չ ոք մնասուած էր , ո՛չ ոք նախատուած էր աղջկան ներկայութենէն . այլ սակայն ամբողջ քաղաքացիք , պանդոկի յաճախորդք , զօրականք եւ ընդհանուր երիտասարդութիւնը վշտացած կ'ղդար այնչափ ծածկաբար և անակնկալ կերպով մինչեւ իսկ առանց վերջին ողջոյնի մեկնած ըլլալուն համար : Աստ վարագոյրը կը գոցուի , ութ օր վերջը վերստին բացուելու համար :

« Թշնամին օր աւուր կը յառաջանայ , ամեն կողմանէ պարտութիւն , բերդեր , պատնէշներ կը քայքայուին , գերիններ կ'առնուին , քաղաքը կը ռմբակոծուի , կը պաշարուի եւ վերջապէս անձնատուր կ'ըլլայ : Յաղթող բանակը կը դրաւէ քաղաքը , թըշնամեոյն հրամանատարն եւ իւր սպայք կը մտնեն մի եւ նոյն պանդոկն ուր միայն մէկ քանի օր առաջ այնչափ զուարթ դէմքեր կը գիրկնդխառնէին : Երիտասարդ սպայ մը մօտենալով պանդոկապետին , զօրականի մը յատուկ շէշով կ'ըսէ . « Թիւ 49 սենեակը կ'ուզենք հասարակաց սեղանը պիտի ճաշենք , եւ , եւ » : Հետեւեալ առաւօտ նախաճաշի զանգակը հնչելէ մէկ քանի վայրկեան վերջ երիտասարդ սպայ մը կը մտնէր ճաշարան եւ կ'երթար նստիլ այն տեղ՝ ուր չորս օրիորդք (գիտենք թէ ո՛վ էին սոքա) միտտեղ կը ճաշէին : Աղջկունք թշնամեոյն ներկայութենէն վշտացած և ատելութեամբ լեցուած , մէկ քանի վայրկեանի չափ լուռ եւ սառուցեալ մնացին . յետոյ անտանելի ճակատագրոյն գծած վիճակին հնազանդելու խորհուրդով վերցուցին աչքերնին տեսնել առաջին անգամ թէ ո՛վ եւ ի՛նչ էր այդ յանդուգն այլ սիրուն երիտասարդ սպայն : Դիտողը պարզապէս պիտի տեսնէր թէ աղջկանց կրտսերն իւր աջ բազուկովը նշան մը կուտար իւր քով նստող աղջկան , այս վերջինն ալ իւր քովինին եւ յաջորդաբար բոլորն ալ զուարթ երիտասարդին դէմքը զննելու զբաղած միջոցին , « Դու վատ մ'ես ,

տէ՛ր» աղաղակեց աղջկանց մին: Չորս աղջիկ միաբերան կուլային: Բոլոր ներկայք չքովթեցան, մանաւանդ երբ քաջ սպայն վեցպայթիկ ատրճանակ մը հանելով գրպանէն ուղղեց դայն զինքը վատ կոչող աղջկան ըսելով. «Անգամ մ'ալ կրկնէ այն խօսքն եւ ահա յաւիտենականութեան պիտի խրկեմ քեզ»: Իսկոյն եւ առանց վարանման ի միասին վեր կանգնելով, «Դու վատ մ'ես, տէ՛ր» գոչեցին քաջ օրիորդը, եւ կուլային: Ատրճանակն իւր տեղը դրաւ սպայն եւ գնաց իւր զօրապետին, քաղքին հրամանատարին գանգատիլ իւր անձին եղած նախատանաց համար:

«Պատերազմական ատեան մը կը կազմուէր պանդոկին իսկ մէջ, յանդուգն աղջիկները դատելու եւ դատապարտելու համար: Նախաճաշի սեղանին վրայ տեղի ունեցած դէպքը աւարտելէ երկու ժամ վերջ, տասներկու զինուորներու ընկերութեամբ չորս օրիորդք կանգնած կ'երեւնային մեծ եւ ընդարձակ սրահի մը մէջ, ուր յետ նախանական պաշտօնական ձեւակերպութեանց, երբ հարցուեցաւ ամբաստանելոյ թէ ճշմարիտ էր իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւն, եւ թէ ի՞նչ ունէին արդարացնելու զիրենք այն ահարկու յանցանքէ որով պիտի զբաղէր ժողովքը, նոքա միաբերան պատասխանեցին թէ իրենք կ'ամբաստանեն այն սպայն իւր վատ, գող եւ սրիկայ մը: Զինուորական ժողովոյ անդամք անկարող էին միաբանիլ մեծամասնութիւն մը անմիջապէս հրացանի բռնելու համամիտ կ'երեւնար, մինչդեռ փոքրամասնութիւնն աղջիկներն անպարտ արձակել կը արամադրէր. եւ վերջապէս չորս օրիորդք անպարտ արձակուեցան, որովհետեւ օրիորդի դերը խաղացող երիտասարդ սպայն, քաղաքիս ամբողջներու, պատնէշներու, բերդերու եւ խրամատներու յատակագիծը ձեռք ձգած էր իւր գերիներու գրպաններէն կորզելով զանոնք. նաեւ քաղաքին պահեստի զօրաց թիւը, թնդանօթներու հաշիւն եւ քաղաքիս ամբողջ բոլոր մանրամասնութիւնները նոյն կերպով ձեռք անցուցած էր կարծեցեալ օրիորդ սպայն, եւ որոնց չնորհիւ քաղաքիս վրայ յարձակելով գրաւել յաջողած էին հիւսիսայինը:»

Մ. ԹՕՓՃԱՆԷԼԵԱՆ

Տ Ե Ղ Ա. Գ Ր Ա. Կ Ա Ն

ԱՇՏԻՇԱՏ ԵՒ ՍԱՀԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Մուշէն երեք ու կէս ժամ հեռաւորութեամբ դէպ ի հիւսիս Երեթիքի (Լեռինք Աշտիշատի) ստորոտ եւ վիշապ քաղաքին մօտերը կը գտնուի 10-15 տնէ բաղկացեալ հայաբնակ գիւղ մը, որոյ հողն ու ջուր, խոտն եւ ծառը հնութիւն կը բուրեն, որոյ մէջն ու շրջակայքը աւերակաց փշրանքներով, ամենահին ժամանակի քար եւ կրի փռիներով լի են. թէպէտ իր բնական գիրքը գեղեցիկ, ջուրն առատ եւ անոյշ, հողը բերրի եւ ընտիր, բայց բնակիչներն ու բնակարաններն են սրհատելի, անշուք եւ աննշան. միամիտ անցորդ մը պարզ ագարակ մը պիտի կարծէ, եթէ առաջուց չը գիտնայ թէ այս գիւղն է Աշտիշատը, ու աւերակներն են մեծանուն Հայրապետի տաճարն եւ քաղաքին նախկին բնակարաններն:

Ժամանակն ամէն բան կը կերպարանափոխէ:

Գիւղին հարաւային կողմն աւերակաց զգալի շարք մը կ'երեւին իրենց շուրջն եղած փլվուռն պարիսպներով, որոց մէջմեկ մատրան մը մեծութեամբ մի եկեղեցի կայ կանգուն, որ սահմանուած է բնակարան լինելու Պարթեւ Սահակ Հայրապետին: Եկեղեցւոյ շրջակայ աւերակին մեծութիւնն եւ սիրուն դիրքը կը պատկերացնեն տեսողի աչքին Աշտիշատի նախկին եկեղեցւոյն եւ տաճարին փառաւոր ու հոյակապ շէնքը, ու երբ աւերակն իւր փշրանքներով կուգայ շափել Պարթեւ Հայրապետին տաճարի փայլն ու փառքը, հապա ռօրչափ սքանչացում աղդեր է եկեղեցին ի հնումն իւր շէն ու պայծառ վիճակաւ:

Կ'ասեն թէ Լէնկ-Թիմուր հիմն ի վեր տապալեր եւ կործաներ է Ուշտիշատն եւ նորա կաթողիկէն եւ նորա շէնքերու, ինչպէս եւ տաճարին նուիրական քարերը ձեռն ի ձեռն զօրաց Արածանի մօտերը թափելով՝ կամուրջ կապեր եւ արշաւեր ու աւերեր է

Մուշն ու շրջակայքը : Այդ աւանդութիւնը բերնէ բերան հասած է ց'այսօր :

Աշտիշատի ներկայ փոքրագիր եւ փայտաշէն եկեղեցւոյն աւագ սեղանի հիւսիսակողմն կը գտնուի խորափոր մի մատուռ , ուր աստիճաններով կ'իջնեն յոխտ եւ յերկըրպագութիւն աւագ Հայրապետի եւ Շուշանիկի գերեզմաններուն :

1885 ապրիլ 26 ին այդ մատրան մէջն էինք . խնկելի Սահակայ գերեզմանին վրայ փռուած կ'արտասուէր եւ կ'աղօթէր Կ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարք Խրիմեան Հայրիկ . ժողովրդեան խուռն բազմութիւն խռնած էր յեկեղեցին եւ մինչ ամէն ոք զգածեալ իր սրտագին մրմունջներն կ'ուղղէր յերկինս , ընկերներէս մըն մօտենալով՝ « Տղայ , ասաց , որչափ ապերախտ եւ ապաշնորհ մի ժողովուրդ ենք մեք , որ ազգային ճշմարիտ բարերարի , անձնագիր հովուի եւ Հայրապետի գերեզմանը թողած ենք այս խոնաւ եւ անշուք մատրան մէջ , չը գթալով գոնէ Սահակայ խնկելի ոսկորոտեաց . չ'է , աղբէր , ո'չ միայն Աստուած , այլ մարդն իսկ չ'ընդունիր , որ հայրենեաց եւ եկեղեցւոյ յաւիտենական եւ անմոռանալի ծառայութիւններ մատուցանող հոյակապ Սրբազան անձնաւորութիւն մը պառկի հոս , էդ խոնաւ մատուռն մէջ , ի'նչ ցաւալի մոռացութիւնն » :

Յրդար էր այս զայրոյթ , բայց զո՞վ մեղադրենք , ամէնքս ալ եկեղեցւոյ զաւակ , եւ ամէնքս ալ հաւասարապէս պարտական Սահակին եւ նորա գերեզմանին :

Եւ արդարեւ հայ եկեղեցւոյն եւ դրականութեան այս անգուգական հերոսին տաճարի եւ գերեզմանի մասին ազգովին ցոյց տուած մեր անտարբերութիւնը դատապարտելի է :

ԳԵՂԱՄ Տ. Կ. ՏԱՐՈՆԵԱՆ

Զ Ա Ն Ա Չ Ա Ն Ք

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԹՂԹԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱՇԱՐԺ ԿՈՂՄԵՐԸ

Ամեն ինչ տարօրինակ է յԱնգլիա , աւանց ի բաց առնլու նաեւ թղթատարութիւնն : Սրդարեւ , անգլիական թղթատարութեան վերատեսչին հրատարակած տարեկան տեղեկագրերն ընցուն են մին քան զմիւսն արտակարգ բազմաթիւ իրողութեամբք : Այսպէս , մինչդեռ մենք թղթատան կը յանձնենք միայն մեր նամակներն կամ լրագրերն , չափազանց պարզամիտ կամ չափազանց սրամիտ Անգլիացիք ունանք թղթատարութեան միջոցաւ զրկած են ձուկեր , երչիկներ , յարդով լցուելի թռչուններ , չոր սեր , պտուղ , աղձան , սառոյց , կենդանի փոքր կատուններ , մեռած մուկեր եւ այլն : Մի քանի տարի առաջ , Լոնդարոտ Սերիդի թղթատարութեան նամակատուիին մէջ գտնուեցաւ կենդանի շնիկ մը , վզէն կրելով մազաղաթի վրայ դրուած հասցէ մը . չուէր կատարեալ կանոնաւորութեամբ իւր որոշեալ տեղը զրկուեցաւ : Հաստատուած է թէ մերթ ընդ մերթ տարօրինակ նիւթեր պարունակող ծրարներ կը յանձնուին թղթատարութեան , ինչպէս չերամի որդեր , մուկեր , մոլէխներ եւ կրիայներ : Սրտակարգ ճէնդլմէն մը , որ հոգի կուտար բնական պատմութեան համար , մեծապէս սրտնեղեցաւ երբ մերժեցին փոխադրել կենդանի օձ մը : Վերջէն սակայն , իբր բացառութիւն եւ չը վիրաւորելու համար բընադէտին զգացումները , թղթատարութիւնըն՝ համոզուած լինելէ յետոյ թէ օձն անվնաս էր՝ հաւանեցաւ փոխադրել եւ անասունը զրկուեցաւ իւր սահմանեալ տեղը :

Թղթատարութեան մէկ զարմանալի կողմն է ետ դարձած կամ կորսուած նամակաց դրասենեակը : Զարմանալի չէ տեսնել թէ 3,792,894 նամակաց վրայ , որոցմէ 311 հազար 680 ին տէրերը չեն գտնուած հասցէից աւրուած լինելուն պատճառաւ , 11 հազար 505ն ո՛ր եւ է հասցէ չէին կրեր , թէեւ մինչեւ 85,000 ֆրանքի արժէք կը

պարունակէին : Ուրիշ տարի մը , 3 1/2 միլիոն եղծեալ նամակաց վրայ , 80,000 արժէքաւոր նամակներ չեն կրցած բաշխուիլ . 340ը բնաւ հասցէ չունէին . բաց աստի , 11,000ի չափ արժէքաւոր առարկայներ դառնուեցան Սնգլիոյ նամակատուիներուն մէջ , ինչպէս եւ 50,000 թղթադրոշմ : Առանց հասցէի նամակաց ամբողջ թիւն էր իբր 15,000 :

1881ին , ստացուած 5,500,000 նամակաց վրայ որք սխալ կամ անբաւական հասցէներ կը կրէին , 475,000ը չը կրցան ո՛չ տէրերուն բաժնուիլ , ո՛չ ալ զրկողներուն ետ դարձուիլ : Մին կը պարունակէր 2,500 ֆըրանքի չէք մը որ անկէ ի վեր պահանջուած չէ . ուրիշի մը կնիքին վրակած էր անգլիական ոսկի մը զոր զրկողը մոռցած էր հանել և որ թղթատարութեան միջոցաւ նմա ղըրկուեցաւ . 2,700ն ո՛ր եւ է հասցէ չունէին . 1,540ը կը պարունակէին իբր 125,000 ֆըրանքի արժէք : 30,000ի չափ առարկայք առանց ծածկոյթի դառնուեցան , դէշ կապուած լինելուն պատճառաւ :

Առթիւ մը , ժամացոյց մը եւ 50 ֆրանք պարունակող ծրար մը յանձնուեցաւ թըղթատարութեան՝ առանց յանձնարարուած , կնքուած , կապուած լինելու , և ուրիշ պարագայի մը մէջ , ոսկեայ ժամացոյց մը եւ մետայեոն մը , անխնամ կերպիւ կապուած , Ամերիկա զրկուեցան , առանց զրկողին կամ ստացողին վրայ ո՛ր եւ է տեղեկութեան :

1881ին , Հըլէն ընկերութիւն մը թղթատարութեան յանձնեց 300,000 շրջաբերական որք կը կշռէին իբր 20 թոնոյ եւ որոց փոխադրութեան գինն էր 60,000 ֆրանք : Ամէն ինչ զրկուեցաւ եւ բաշխուեցաւ քըսան եւ չորս ժամու մէջ , առանց շփոթութեան եւ յապաղման , եօթն յաւելուածական վաւիճակներ աւելցուած լինելով կառաւարին : — 1885ին Լոնտոնէն տուն մը մէկ օրուան մէջ կը զրկէր 152,000 նամակ եւ ուրիշ մը՝ 167,000 թղթատարական տուեսեր . Լոնտոնէն ուրիշ տուներ մէկ անգամէն զրկեցին , մին 144,000 և միւսն 456,000 շրջաբերական :

Անցեալ տարի , Կրինօք հասաւ տուի մը եւ մէջէն ելած տարօրինակ եւ անբացատրելի ձայնին պատճառաւ՝ ոստիկանութեան ձեռամբ բացուեցաւ : Մէջէն ելաւ հասարակ բու մը , անօթութենէն կիսամեռ , որ

խնամով սնանկէ ու վիճակը բարւոքելէ յետոյ սահմանեալ տեղը զրկուեցաւ :

Ի Պիրմինկէմ , երկու չէք , մին 2,925 ֆրանքի եւ միւսն 500 ֆրանքի , նամակատուի մը մէջ զրուեցան առանց պահարանի եւ հասցէի :

Թղթատարական վարչութիւնն , այսքան սքանչելապէս կազմակերպեալ , միշտ գերծէ պարսաւներէ , սակայն վարչութիւնն ամեն ջանք ի դործ կը դնէ իւր պարտականութիւններէն աւելին իսկ ի դործ դնելու համար : Քանի մը տարի առաջ , Ամերիկացի մը , Սնգլիա հասնելով , եւ առանց գիտնալու իւր քրոջ արդի հասցէն , նամակ մ'ուղղեց նմա յԵՔՏԵ Նորվայի համայնք : Որոշեալ պայմանաժամին մէջ պատասխան մը ստացաւ յորում իւր քոյրը կը ծանուցանէր թէ նամակն յանձնուած էր իրեն հանրակառքի մը վերնայարկը , Կալէսի երկրին մէջ : Ամերիկացին , շնորհակալութիւն յայտնելով թըղթատարական վարչութեան , գիտել կուտայ թէ ո՛չ մէկ երկրի մէջ կը լինի նմանօրինակ բան մը և ո՛չ մէկ վարչութիւն յանձն կ'առնու այնքան դժուարութիւններ :

Մնունդի շարթուն , սովորականէն 16 միլիոն աւելի նամակ կ'անցնին Լոնտոնի կեդրոնական թղթատան գրասենեակներէն : Սովորաբար զրկուած նամակաց թիւն է 15 միլիոն , այնպէս որ Մնունդի առթիւ ղըրկուած շնորհաւորական նամակները սովորականէն 100 առ 100 աւելին են : Աւելի քան 1,200 առժամեայ մարդիկ կ'օգնեն 1,200 պաշտօնէից :

ՀԱՍԿԱՔԱՂ

ՄԱՍԻՍԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՌԱՋԱՐԿԵԱԼ ԽՆԴԻՐ

Թիի	21.	(Մասի թիւ 3814)
»	24.	» 3816)
»	25.	» 3817)
»	26.	» 3818)

ԽՆԴԻՐ ԹԻԻ 23

Լ ՈՒԾՈՒՄ Ն

Կը դիտենք թէ մեծ անիւներուն մէկ չըջանով կառքը 2, 50 մէթրո կընթանայ որով եւ սոյն միջոցն առնելու համար փոքրերը որոց չըջանակն է 2 մէթրո, պարտին ընել 1 1/4 չըջան: Այսպէս մեծ անիւներու իւրաքանչիւր չըջանին՝ 1/4 չըջան աւելի կ'ընեն փոքրերը: Ըսել է թէ 1200 չըջան աւելի ըրած լինելու համար, մեծերն այնքան անդամ դարձած ըլլալու են որքան 1/4 կայ 1200 ի մէջ: արդ գիտենք թէ 4800 անգամ կայ: — Կառքն ընթացած է հետեւաբար 2, 50 × 4800 = 12000 մէթրո:

ԱՆՈՒԱՆՔԻ ԼՈՒԾՈՂԱՅ

Տ. Ս. Պետրոսեան,	Կիրասօն
Տ. Յ. Ղազիկեան	Աշակ. Ս. Փ. Որ. բանօցի.
Օր. Մ. Զօհրապ,	Գատը-գիւղ
Տ. Մ. Սարաֆեան	Աշակ. Պէրպէր. եան վրժրնի.
Տ. Բարսեղ Մ. Մկրտչեան,	Աշակ. Ղալա-թիոյ վրժրնի.
Տ. Կ. Նաւասարդեան,	Իգմիր
Տ. Մեսրոպ Կ. Թաշեան	Ուսուցիչ ազգ. Խորէնեան վրժրնի. Գաղատիոյ.
Տ. Մատթէոս Թէրահեան	Աշակ. ազգ. Խորէնեան վրժրնի. Գաղատիոյ.

ՓՈՔՐ ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆՔԻ ՄԱՍԻՍԻ

Տ. Ն. Յակոբեանց. Դաւրէժ — 20 դ խնդրոյ լուծուիլիդ ուղիղ է:

Տ. Ոսկան Խրկէսէլեան. Աշակ. Հ. Մ. Ը. Կեղւոյ վարժարանի. — Նշնայէս:

Տ. Լ. Մ. Գ. Իսիմիա. — Ապրիլ 1 ի մեր թղթատարական տոմին պատասխանը չ'ընդունեցանք. հաճեցէք փութացնել զայն:

Տ. Օ. Ս. Թաթար-Պաղարճը. — Նշնայէս:

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ

25 Ապրիլ 1886

Կ. Պոլսոյ Հայոց գլխաւոր ուխտատեղեաց մին՝ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցին Ղալաթիոյ՝ իւր շրջափակին մէջ պիտի ունենայ ի մօտոյ կրթական բարձրագոյն հաստատութիւն մը եւ բովանդակ թուրքիոյ ազգայնոց ներկայացուցիչ մարմնոյն գումարման վայր մը:

Կեդրոնական վարժարանի չէնքը պատրաստ է արդէն եւ այս օրերս կը ձեռնարկուի Ազգային Ժողովոյ գումարմանց յատկացեալ դահլիճ մը կառուցանել Նախակրթարանի եւ Խորհրդարանի չէնքերուն վրայ որք նոյնպէս ի նորոյ պիտի կառուցուին ըստ որոշման Քաղ. Ժողովոյ:

Կեդրոնական վարժարանի խնամակալութեան կողմէ հրատարակեալ Յայտագիրը կը պարունակէ յիշեալ մարմնոյն կազմութեան եղանակին, պարտուց եւ իրաւանց վերաբերող կանոնադրութիւնն, ինչպէս նաեւ ուսմանց ծրագիրն եւ վարժարանի Ուսուցչական մարմնոյն ցուցակն. այս ցուցակէն կ'երեւի թէ Կեդրոնական վարժարանը պիտի ունենայ ո՛չ միայն Ազգին ընտրելագոյն ուսուցչաց դասն, այլ նաեւ պետական բարձր պաշտօններու մէջ գտնուող ազգայիններ, որպէս են Վսեմ. Տիւրքան էֆէնտի Եւսուցչեան, Գաբրիէլ էֆէնտի Նորատունկեան, Կարապետ էֆէնտի Շահպազ եւ Յովհաննէս էֆէնտի Սագըղլեան, որոց իւրաքանչիւրը պիտի դասախօսէ իւր մասնագիտութեան վերաբերեալ նիւթոց վրայ, օրինակի համար՝ իրաւաբանութիւն, տնտեսագիտութիւն, պատմութիւն եւ: Ուսուցչական մարմնոյն մասնակից են Տըքթ. Յ. Շիշմանեան եւ Մ. Զէրազ էֆէնտի, եւ Պ. Պ. Բէրար եւ Սարէ՝ ուսուցիչք բարձրագոյն դասուց Կայս. Լիսէի:

Այսպիսի ուսուցչական մարմնով մը օժտեալ եւ ունենալով խնամակալութիւն մը որ կազմուած է յոյժ կարող անձերէ, տարակոյս չը կայ թէ Կեդրոնական վարժարանը պիտի ընու Սզգին կրթական մէկ մեծ պէտքն որ

այնքան զգալի եղած է, մանաւանդ Շահ-նազարեան վարժարանի փակումէն ի վեր: Ներքեի չէ մեզ այս հակիրճ սիւնակներու մէջ ամփոփել այդ Յայտադրի գէթ կարեւորագոյն մասերն, որք արժանի են լուրջ ուշադրութեան և նկատառման, մանաւանդ այն ծնողաց համար որք կը պատրաստուին իրենց զաւակները զրկել ի կեդրոնական Վարժարան: Յիշենք միայն յառաջաբանին հետեւեալ տողերն որք մասնաւոր շահեկանութիւն մը կրնան ունենալ մեր գաւառաբնակ ընթերցողաց համար.

Գաւառացի երիտասարդութիւնն ալ ոչ նուազ աւագ բաժին մ'ունի կեդրոնական Վարժարանին մէջ. Միացեալ Ընկերութեան եւ այլ վարժարանաց ոսոսմանաւարտ աշակերտք, որք կ'ուզեն շարունակել զիրենց ուսում, պիտի գտնեն ի Պոլիս այն վարժարանն ուր կրնան իրենց փափագին հասնիլ նպաստաւոր պայմաններով:

Աշակերտք պիտի բաժնուին երեք կարգի. Ա. Լիւթիշակը (տարեկան 12 ոսկի) Բ. Կիսաթիշակը (տարեկան 6 ոսկի) եւ Գ. Զրի աշակերտք որոց անկարողութիւնը վճարեալ է.

Կեդրոնական Վարժարանին բացմամբ, որ տեղի պիտի ունենայ մօտաւոր ժամանակէ մը, յիշեալ շէնքին մէջ գտնուած նախակրթարանի աշակերտներն անպատասխար չը թողլու համար, ձեռնարկուած է նախակրթարանի մը հաստատման. այդ շէնքն է ահա որուն կառուցման կը ձեռնարկուի այս օրերս, 2,600 ոսկեոյ վարկով մ'որ տրուած է միանգամայն Ազգային Ժողովոյ գումարմանց յատուկ սրահի մը շինութեան համար: Շատոնց կը խորհուէր այս հիմնարկութեան, որ վայելուչ երեւոյթ մը պիտի ընծայէ մեր Նրբասիրտանութեան գումարմանց, եւ գոհութեամբ կը տեսնուի որ վերջապէս իրականութիւն կը գտնէ այն արդի Վարչութեան օրով: Շինութիւնը պիտի կատարուին խնամօք Ղալաթիոյ Թաղային Ֆանձնաժողովոյն:

Ազգային լրոց մէջ յիշատակութեան արժանի է Տիգրանակերտի առաջնորդական ընտրութիւնն: Այն պաշտօն ուստից հրաժարեցաւ Տ. Հմայեակ եպիսկոպոս, կը յանձնուի այժմ Տ. Արիստակէս եպիսկոպոս Դերձակեանի: Ն. Դերապատուութիւն, իբր գործնական եկեղեցական մը, թէեւ նախապէս հրաժարման խօսքեր ըրած էր ի պատասխանի Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր յանձնարարութեանց եւ մինչեւ իսկ անց-

եալ շաբթու հեռագրաւ հրաման խնդրած էր Կ. Պոլիս գալու, նկատելով որ Ազգային Վարչութիւնն որոշած է նորա վանահայրութեան ներքեւ գտնուած Ս. Կարապետի վանքը միացունել Մշոյ առաջնորդութեան, սակայն իւր ընտրութենէն յետոյ համակերպելով Տիգրանակերտի Գաւառական Ժողովոյ քուէին եւ Ս. Պատրիարք Հօր հրաւերին, կ'ընդունի զայդ պաշտօն:

* * *

Հելլենական խնդիրը գրաւեց ամբողջ շաբաթն, իբր կարեւորագոյնն՝ օրուան քաղաքական խնդրոց: Քիչ չատ ուշադրութեամբ դիտողի մը աչքէն չկրնար վրիպիլ, թէ մեծ Տէրութիւնը ծայրայեղ վարկենի մը մէջ միայն պիտի հարկադրին ի գործ դրնել իրենց սպառնալիքն Յունաստանի նրկատմամբ, ըստ որում՝ հակառակ վերջնագրոյն՝ որոյ ութօրեայ պայմանաժամը լրացաւ երեքշաբթի, չ'ուզեցին խզել իրենց յարաբերութիւնները: Զորեքշաբթի, Եօրիկոս թագաւորին անուան տարեդարձն էր, ուստի եւ պատշաճից հակառակ նկատուեցաւ ձեռնողական միջոցի մը ձեռնարկել. նոյն երեկոյին Պ. Տէլեանի կրկին ապահովութիւններ տուաւ Աթէնքի դեսպանաց, թէ Յունաստան աստիճաբար պիտի ցրուէ իւր զօրքեր, պարագայից պահանջած խոհանութեամբ: Այս պատասխան անբաւական նրկատուելով, հինգ Տէրութիւնը Ծանուցագիր մ'եւ ուղղեցին որուն պատասխանեց Պ. Տէլեանի նոյն երեկոյին. այս պատասխան դարձեալ անդ ոչացուցիչ նկատուեցաւ: Եւ սակայն դեսպանը չեն շարժիր իրենց տեղերէն, եւ օտար մարտանաւը լիաշողի կ'սպասեն միշտ Պրէնի առջեւ:

Մինչեւ այս տողերը գրուած ժամն հեհադիրը չի ծանուցին թէ ի'նչ ըրին կամ ի'նչ ընել ձեռնարկած են Աթէնքի դեսպանը. ամեն պարագայի մէջ, երրորդ ծանուցագրի մը չէ որ կ'սպասուի, եւ անտարակոյս, մինչեւ յաջորդ շաբաթ, հելլենական խնդիրը գործնական լուծում մ'ստացած կը լինի, կամ հաշտարար միջնորդութեամբ Ֆրանսայի եւ կամ Տէրութեանց սպառնալեաց գործադրութեամբ, որ հաւանականութեանց վերջինն է:

Տ. Ա.

Արտօնատէր Կ. Ս. Իիթի-ձեմն
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼԻՔ ԻՐԱԳՐՈՅ